

Војислав П. НИКЧЕВИЋ

ЉУБОМИР НЕНАДОВИЋ О ЦРНОГОРСКОМ ЈЕЗИКУ

Још поодавно сам најавио да ћу написати рад Љубомир Ненадовић о језику у црногорским школама педесетих и прве половине шездесетих година XIX вијека.¹ Та прилика ми се тек сада указала. Као што је познато, Црна Гора му је била велика и трајна љубав. Године 1851, за вријеме путовања по Италији, сусрио се и зближио с Његошем, након чега је у два маха боравио у Црној Гори, први пут краће вријеме (1857) и други пут (1874-1878). Привлачност Црне Горе није свакако била без везе с његовом носталгијом за устанничком епопејом Србије, у којој је његова породица одиграла тако блиставу улогу. Ненадовићева слободоумна схватања имају двоструку основу: националну херојску, национално-ослободилачки дух устанка у Србији и црногорских ратова, с једне, и с друге, европски грађански либерализам и револуционарне те-жње и расположења 40-их година.² Овдје његов број посјета Црној Гори није тачан. Ненадовићево главно дјело *Писма из Италије* (1868-1869) занимљиво је нарочито по Његошевом лику, који је дат у њему. Сусрет с Његошем у Италији, разговори с њим, његове мисли, изреке, заједнички доживљаји, анегдоте о њему, подаци о његовим дјелима - све то чини овај изврсни путопис књигом која је неопходна за познавање Његошевог лика и његове поезије. Тој књизи блиска су *Писма са Цетиња* или *О Црногорцима* (1889), у којима се такође доста говори о Његошу као и о каснијим црногорским владарима. Уз то, она садрже мноштво занимљивости о црногорском животу, обичајима, схватањима, начину говора, обиље анегдота, живих ликова, драматичних доживљаја. "У њима је дата идеализована, романтична слика Црне Горе и Црногораца, у којих велича не само храброст него и речитост, мудрост, високо морално осећање."³

Вјерујући да је Љубомир П. Ненадовић у *Писмима са Цетиња* или *О Црногорцима* ипак дао вјерну, реалну слику класичне Црне Горе и Црногораца, из тог дијела занима нас његов сљедећи запис о језику: "Био сам у цркви и походио сам школу на Ободу. То је једна од најбо-

¹ Др Војислав Никчевић, *Млади Његош*, Пјеснички путеви ка синтези, Обод, Цетиње 1978, 242, стр. 70.

² Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Нолит, Београд 1983, 324.

³ Исто, 326.

љих школа у Црној Гори. Све црногорске учитеље, које сам до сада познао, добри су и врло ревносни за просветни напредак. Способне учитеље даје цетињска богословија, а има их и Далматинаца, који су у задарској семинарији свршили науке. У свима школама језик је - црногорски; у многоме различан је од онога признатог, лепог језика на ком је Библија преведена. Говорио сам једном приликом на Цетињу, да би требало, ради књижевног јединства, да уведу онај језик којим се данас пише у Београду и Новом Саду. Тај језик, на ком се до сада највише писало и радило остаће за свагда као српски књижевни језик. Ако Црногорци продуже своје школе као до сада, онда, после сто године, између та два језика биће већа разлика, него што је између португалског и шпанског. Ја не кажем који је језик лепши, само напомињем, да би за љубав књижевног јединства, требало да мањина приступи већини, и да сви, који једно српско име на себи носе, почну и једним језиком писати. Но на Цетињу ни мало нису склони томе. Они веле: много је лепше и обичније казати: лијепа, бијела, сиједа коса у ђеда, него: лепа, бела, седа коса у деда. - За време мог првог бављења на Цетињу књаз Данило непрестано ме поправљао у говору. Једном пред вече у шетњи на цетињском пољу, разговарао се он нешто са Црногорцима; у томе дође перјаник и рече ми, да му кажем да је вечера готова. Кад је књаз Данило свршио свој разговор упита ме: што је долазио перјаник? 'Зову на *вјечеру*', одговорих му ја. 'Е ти прећера! - одговори он гласно смејући се. - ни Црногорци не кажу: *вјечера*; говори од сада као што си навикао'" - завршава своје излагање о језику Љ. Ненадовић.⁴

Поставља се темељно питање: откуда се у томе Ненадовићеву запису појављује двојство, по којему су становници Црне Горе шире Срби, а уже Црногорци, зашто посједују језик црногорски, који је у многоме различит од службено признатог Вукова "српског" књижевног језика, и што значи термин *црногорски језик*? Одговор на то питање разрјешава чворно противурјечје садржано у њему и у овоме мојему реферату. То је основни предмет којим ћу се у томе реферату бавити.

Сам је Љубомир П. Ненадовић дао одговор на то зашто је у својој књизи Црногорце шире третирао Србима кад је рекао да "треба ићи даље од историје" и узрок за то тражити "у непознатој прошлости: у оном времену, када су се сва славенска племена звала општим именом Срби, - Сораби. - (Раб значи човек, Сораби значи Субраћа, Сољуди). То се име славило и владало великим земљама много пре, него што су на овом свету постала имена: Француз, Енглец, Холандезац. Тек кад су дошли у додир са Германима, почела су се та племена називати Словенима, јер су могли међу собом словити, говорити, а оне друге, с којима се нису могли разумети, назвали су Немцима, јер су за њих заиста били неми, мутави." Све то треба проверити.

⁴ *О Црногорцима*, Писма са Цетиња од Љуб. П. Ненадовића. Издање књижаре Тасе Стојановића у Ваљеву. У Новом Саду 1889, 276-277.

По Љ. Ненадовићу, од Либека (Љубека) до Солуна, свуда се налазе трагови српског народа и његова језика. Сјеверно море, гдје су они некад живјели, и данас се зове Балтика; велико језеро у Унгарији Мађари зову Балатон, а то је ријеч српска 'блато', која означава оно мјесто гдје има воде обилато. Црногорци и данас своје Скадарско језеро не зову друкче него блато. - То је некад био први и највећи народ у Европи. Што тада није било штампарије и историје да о његовој слави и величини пишу, то је случај; томе је узрок што се двије-три хиљаде година појавио на овај свијет прије других народа. Ни пети дио није се преселио овамо на југ, и опет их је толико било да су све ове земље од Балкана до Јадранског мора населили. Онај народ што је остао у старим својим земљама раздробило се у друга мања племена, тј. планете што су од остатка сорабског народа постале, нарасле су велике, и одавно су почеле под својим новим именом свијетлити. Посљедња жена која је на обалама Балтијског мора нашим језиком говорила, умрла је 1461. године у једноме селу недалеко од ове вароши, гдје се Бизмарк родио; и сваки Њемац увјерен је да је он потомак тога народа. *Франк-фуртиске новине*, кад хоће Бизмарка да награде оне за њега кажу: 'тај славенски дипломат'. - Катарина друга, највећа царица руска, рођена је у Штетину, и кад је у прошлом вијеку доведена за рускога престолонаследника, у Москву, Русима не бијаше мило. Зато тадашњи московски историци, да би је омилили рускоме народу, писали су и доказивали да она није Њемица, него права Српкиња, јер, осим тога што се родила у старијем српским земљама, и њена фамилија се зове Сербет (*Anhalt-Serbst*). О томе је недавно *Revi de-de mond* донио дугачак чланак. И тако извор овога народног поноса можете тражити у оном давном времену када је Виден, данашњи Беч, био вендо-српско село; кад је Берлин, на брљавој и мутној Спреи, био њихов брлог, гдје су држали и хранили своју стоку; кад је Липсика, данашњи Лајпциг, био њихов олтар, гдје су под гранатијем липама славили бога Перуна, што небом управља, онда када су Њемци у Хулди обожавали жабу. Вендо-сорабски, српски народ, тада је био у највећој својој снази. Велико њихово царство у Моравској спомиње се као нека басна. Кад су историци чули и први пут записали српско име, може бити да је онда тај народ у својој дубокој старости изнемогао и почео опадати. Његову величину, која је била прије историје, давна прошлост, као море, потопила је - каже на крају Ненадовић.⁵

Консултујући најпознатију литературу која садржи теорије о етимологији имена Срби, долази се до сазнања да је то име врло старо. А за његово постојање и значење има више тумачења. Но, ниједно није до данас општеприхваћено у науци. Заправо упркос бројним и различитим покушајима његова тумачења, ипак је остало неутврђено поријекло и значење српског имена. Истраживања у најновије вријеме до-

⁵ *О Црногорцима*, Писма са Цетиња од Љуб. П. Ненадовића. Издање књижаре Тасе Стојановића у Ваљеву. У Новом Саду 1889, 132-134.

воде га у везу с ријечима *īасерб*, *себар* и неким племенским именима забиљеженим у античких писаца. Првобитно значење је вјероватно било: савезник, друг.⁶ На другом мјесту стоји да на Лаби, као остатак полапских Словена постоје још горњи и доњи Срби, језички рођаци Чеха и Словака. Спомињу се у старо-француском епу *La Chanson de Roland* према средњовјековном лат. *Sorabi*, њем. *Surben*, *Sorben*. Што се тиче његове етимологије, нема сагласности у науци. *Brückner* овај етноним доводи у везу с пољ. *pasierb* м (пасторак) према ф *pasierbica*, укр. и рус. *īасерб* м према *īасербица* "исто". Ако је тумачење исправно, пасторак је овако назван због тога "што се не служи мајчиним млијеком". Не види се како је такав назив могао постати етним.⁷ На трећем мјесту се тврди да је име Срби, као етничка ознака, било познато у старој домовини. О његовој релативно великој распрострањености свједоче помени у Полабљу, Великопољској и Поморју. Уосталом, одржало се и до данас као име словенског становништва у Источној Њемачкој, гдје живе *Лужички Срби*. Поријекло и значење имена Срби није у науци добило потпуно објашњење, мада су у том правцу чињени многи покушаји. Доводи се у везу с неким племенским именима забиљеженим код античких писаца. Његово поријекло извођено је из лезгијске ријечи "сур" (човјек) с наставком "би" (људи, народ). У новије вријеме повезује се с ријечју "īасерб" (сродник), а тумачи се и као савезник, пријатељ, друг. Словенска племена су име Срби донијела и на Балканско полуострво. Овим именом у грчким изворима обиљежавало се становништво словенског поријекла које је у то вријеме захватало простор од ријеке Цетине, на западу, до Ибра, на истоку, и Боке Которске, на југоистоку.⁸

Као што се из показаног види, не може бити ни говора о томе да су се, како тврди Љубомир Ненадовић, сва словенска племена, чак прије Француза, Енглеза, Холандеза, звала општим именом Срби, изведеним из именице Раб "човјек", односно Сораби "Субраћа", "Сољуди". Ни друге наведене теорије не дају одговор на то што значи и каквог је поријекла назив Срби. Као што су, уосталом, показали и њихови приказивачи, Рикард Симеон, Петар Скок и Петар Влаховић, оне нијесу ништа друго до произвољности које немају никакву ваљану конкретизацију у етногенези Срба као самобитног народа и самоникле нације. Зато се одгонетање етимологије тога назива мора тражити у другом објашњењу, увјерљивом и вјеродостојном тумачењу.

Поријекло и значење имена с(е)рби као статусно-социјалног појма протумачио је византијски цар-писац Константин VII Порфирогенет ријечима: "Срби на језику Ромеја (Византинаца - В. Н.) значи ро-

⁶ Рикард Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, П-Ж, II, Матица хрватска, Загреб 1969, 495.

⁷ Петар Скок, *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, књига трећа, пони2-Ж. Сурађивао у предрадњама и приредио за тисак Валентин Путанец, Југословенска академија знаности и умјетности, Загреб 1973, 316.

⁸ Петар Влаховић, *Народи и етничке заједнице свѣта*, Вук Караџић, Београд 1984, 240.

бови (δοσλοι), па се стога и ропска обућа обично назива сербула (τζερβουλιανοι), а цербулијани (σερβουλα) они који јевтину и сиромашну обућу носе. Ово име добише Срби, јер постадоше робови цара Ромеја".⁹ С позивом на рад *Етническое самосознание славян в VII-X вв.* Г. Г. Литаврина (Международний сесд славистов, Москва 1978, 247), то потврђује француски слависта Франсис Конт: "Византијски цар и историчар, Константин VII Порфирогенит, један од најбољих сведока почетка историје Словена, начинио је у 10. веку следеће поређење: по њему, име *Срби* (грчки *Сербос*) само је епитет који је означавао потчињеност овог словенског племена (не једног него више њих - В. Н.) Аварима у 6. веку реч *сербос* значи *сервус* (будући да је промена гласа *b* и *v* 'међуроманска појава', која је забележена, на пример, у латинском *cornus* и француском *corbeau*)."¹⁰ Са свим тим се слаже и сазнање о томе да "Масинг доводи *Србин* и *сервус* у везу са старим називом *Серби* код Плинија Ст. из 1. в. наше ере и са Σερβοι, Σιρβοι код Птоломеја из 2. вијека наше ере, који су довођени и продавани као слуге и робови. Одатле касније значење *Србин* = сервус 'роб'.¹¹ Тим тумачењима не треба никакви даљи коментар.

Према томе, Порфирогенитови грчки с(е)рби, односно латински *серви* у изворноме значењу "слуге, робови" такво су име добили још у прадомовини старе словенске етничке заједнице, углавном у сјевероисточном дијелу Пољске и Литваније стога што су били подложници Германа. То су име носили и на Балканском полуострву зато што су све до краја XII стољећа били поданици Бугарске, Македоније, Византије и Дукље/Зете. На грчко поријекло и значење назива с(е)рби, у смислу "зависни људи" (серби) на граници између робова и кметова, упућује и чињеница што се тај назив јавља у грчким изворима на простору који је захватала обновљена византијска Дамлатинска тема око седамдесетих година IX вијека ближе јадранскоме приморском појасу.

Срби на нивоу првобитне заједнице у прапостојбини старих Словена нипошто нијесу могли бити народ схваћен у етничком значењу ријечи услед тога што првобитна родовско-племенска заједница као друштвена формација с колективном својином није могла изњедрити индивидуално обликоване колективе какви су народи у савременоме смислу ријечи.¹² А то даље значи да је предуслов за појаву неког народа настанак имовински издијељеног друштва, његова подјела на двије класе: повлашћене и потчињене. У таквим околностима прва класа неми-

⁹ *Византијски извори за историју народа Јужославије*. Том II. Српска академија наука. Посебна издања, књига СССХХIII, Византолошки институт, књига 7. Обрадио Божићар Ферјанчић, Београд 1959, 47-48.

¹⁰ Франсис Конт, *Словени*. Настанак и развој словенских цивилизација у Европи (VI-VIII век). Том I, Београд 1989, 89.

¹¹ Петар Скок, нав. дјело, 316; Вићи и: Др Војислав Никчевић, *Црногорски језик*, Генеза, типологија, развој, структурне одлике, функције. Том I (Од артикулације говора до 1360. године), Матица црногорска, Цетиње 1993, 351-352, нап. 9.

¹² Војислав П. Никчевић, *Иранске теорије о имену Хрвайт*, Марулић, бр. 2, Загреб 1992, 184.

новно формира државу као заштитницу својега повлашћеног положаја, гаранта његова имовинског просперитета на штету потчињене класе. С настанком државе као примарнога етничког оквира појављује се народ као индивидуална колективна заједница, устројена не више на родовско (гентилно)-племенском него на територијалном принципу и самообликована на подлози приватне својине.

У прилог свему томе потребно је указати још и на то да одлучни моменат за постанак садашњих словенских народа свакако бијаше оснивање држава. Само гдје је то Словенима успјело, гдје се њихова држава могла неко вријеме одржати или гдје су Словени могли макар туђу државну творбу преузети, попут бугарских Словена, гдје се дакле створила државна предаја и потом културна подлога, тамо су се могли народносно одржати. Али то није све. Развитком своје државе, њезиним судбином, културном и друштвеном традицијом, свим оним збројем утисака и утицаја, постале су словенске државне творбе мјеродавне за значај и менталитет народа којему су пружиле услове за живот. То се догађало, међутим, посвуда на свијету и савремена је социологија потпуно спознала пресудан утицај државе код стварања народа. Али нигдје није државна творба тако одлучно и тако пресудно дјеловала на постојање народности као на Балкану.¹³

Потоњи аутор назначује још и то да су Немањићи били први оснивачи српске државе. То се догодило на пријелазу из XII у XIII столеће. Стефан Немања (1170-1196) је био оснивач српске независности и династије Немањића, која се кроз двјеста година, тј. до изумрћа, уздржала на српском пријестољу. За њезине владавине Србија је пријешла кроз своје златно доба и развила се у прву власт на Балканском полуострву.¹⁴ Значајне успјехе српска етничка заједница је доживјела у вријеме Немањиних насљедника, када је Србија подигнута на степен краљевине (Стефан Првовјенчани, 1196-1227).¹⁵ Тек од тада се Срби у немањићкој држави као примарном етногенезичком раму етнички самообликују као посебан и самобитан народ.

Дакле, на темељу свега изложеног са сигурношћу се може закључити да је Љубомир Ненадовић погрешно сматрао да су Црногорци шире Срби. Ако би тако стварно било, онда би и све остале словенске народе и њихове језике третирао Србима и српским језиком. Па кад већ Црногорци и њихов језик то уистину нијесу, без основа је и његов захтјев да би и они, "за љубав књижевног јединства, требало" као мањина да приступе већини, "и да сви, који једно српско име на себи носе, почну и једним језиком писати". Сама чињеница да на Цетињу нимало нијесу били склони томе, јасно говори да Црногорци ни по чему нијесу Срби, нити је пак њихов језик српски. Ненадовићу не могу помоћи ни секундарни помени српског имена у Црној Гори до 1818. годишта Ва-

¹³ L. V. Sudland, *Južnoslovensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja..* Izdanje Matice hrvatske, без мјеста издања, 1943, 10. Хрватски пријевод с њемачког, Беч 1918.

¹⁴ Исто, 49-50.

¹⁵ Петар Влаховић, нав. дјело, 241.

силија Ђерића¹⁶ који такође представљају произвољности. Као такви, ни они не посједују етничко и национално значење у смислу тога да су Црногорци Срби. Те произвољности су и подвргнуте научној критици.¹⁷ Међу њима постоји и изједначавање православља са српским народом у границама обновљене Пећке патријаршије (1557-1766), појаве појма србин (=православац)¹⁸ и у Црној Гори због њезине припадности тој истој патријаршији у то вријеме, као што је изједначавано православље с македонским народом у значењу македонац (=опет православац)¹⁹ кад је Црна Гора припадала Охридској архиепископији (1455-1557). Ни Вуково филолошко и моногенетско штокавско "српство"²⁰ не може послужити као доказ Љубомиру Ненадовићу да су Црногорци народносно и национално Срби.

Љубомир П. Ненадовић је цијелим својим путописом *Писма са Цетиња* или *О Црногорцима* литерарно пластично и рељефно, контрадикторно већ назначеним декларативним исказима да су у прадревној прошлости били саставни дио ширега српског народа, схваћеног у неетничкоме, тј. популистичком значењу те ријечи, као мноштво, свијет, маса, а не као на јединству интереса и приватној својини имовински, у самосталној држави као примарноме раму и цркви као секундарном оквиру настали као имовински индивидуализована заједница, доказао да су Црногорци по свим властитим особинама, према етосу и етносу, психи, по менталитету те филозофском погледу на свијет и живот, начину живота и непрестаној одбрамбеној и ослободилачкој борби као темељном чиниоцу њихова сједињавања и опстојања, те историјској и природној условљености и навластито по језику - самобитан епски повијесни народ и самоникла нација. Или, како би рекао велики српски правни научник Живојин М. Перић: "Црногорци имају толико својих наро-

¹⁶ *О српском имену њо зајаднијем крајевима нашега народа*, написао проф. др Вас. Ђерић, друго врло повећано издање. У Биограду 1914, 1-12.

¹⁷ Др Данило Радојевић, *Фалсификовање свијесити Црногораца о себи*, Монитор, бр. 47, Титоград, 13. септембар 1991; Др Данило Радојевић, *Узроци и њојава српског имена у Црној Гори* (Прочитано на научном скупу "Појава српства у Црној Гори", на Цетињу 1991), Библиотека: Документи и коментари, Либерални савез Црне Горе, Секретаријат за информације, Цетиње 1994; Др Војислав Никчевић, *Црногорски језик*. Генеза, типологија, развој и структурне особине, функције. Том II (Од 1360. до 1995), Матица црногорска, Цетиње 1997, 57-65.

¹⁸ Шпиро Кулишић, *О етногенези Црногораца*, Побједа, Титоград 1980, 10, дословно тврди: "А на почетку XVII вијека, како даље наводи Ердџановић, у познатом опису скадарског санџака Маријан Болица спомиње Пипере као племе 'српске' или 'грчке' вјере, дакле православне. Осим тога, каже Ердџановић, Боличино означавање вјере као 'српске' ('српства') или 'грчке' даје ослонца да се тадашњи Пипери означе као Срби. А у ствари, наведени податак тек посредно 'даје ослонца' за претпоставку, јер се самом вјерском припадношћу, како је и Ердџановићу било добро познато, не може одређивати народност, етничка припадност".

¹⁹ Ристо Ј. Драгићевић, *Мишројолић Мардарије није - Македонац, а шћамџар Пахомије није - екавац*, Историјски записи, св. 1-2, Цетиње 1955, 243-251; Ратко Ђуровић, *Ошћуд Кањошу Мацеџановићу њаково име и њезиме*, Стварање, бр. 12, Титоград 1974, 1582-1587.

²⁰ Др Војислав Никчевић, *Црногорски језик*. Том II, 372-396.

читих особина, да се могу без претјеривања убројити међу најоригиналније и најинтересантније народе у Европи, чија се оригиналност и интересантност утолико више истиче, што су они један малобројан народ: етничка и етичка величина концентрисана на збијеном простору".²¹ Зато Живко Ђурковић с правом подвлачи да је с "великим интересовањем и знатижељом и кроз дуги низ година, Ненадовић настојао да проникне у биће црногорског народа, а нарочито је био одушевљен етичким вриједностима овог народа које су се изграђивале кроз вјековну борбу за слободу. Заправо, те су се етичке вриједности поклапале са Ненадовићевим схватањем човјекове слободе и човјека као друштвеног бића. Због тога ће ово дјело (*О Црногорцима* - В. Н.) бити синтеза, колико путописних запажања о Црногорцима, толико и психо-етичка и психо-етничка и етнолошка студија о лику и карактеру једног ратничког народа и ратничке земље. Писма су написана из чисте дубоке љубави у славу Црне Горе и њених храбрих горштака."²² Ж. Ђурковић мало даље још додаје и то да је у "овим писмима превасходни и основни предмет био опис и карактерисање црногорског народа у цјелини".²³

Различито од Срба као народа и нације, Црногорци су се самоформирали као народ у својој држави Дукљи/Зети и у посебитим историјским и природним околностима чак око три и по вијека раније, тј. од средине IX стољећа и као самостална нација у Принципату и Владикату Црне Горе од краја XV вијека на подлози континуиране одбрамбене и ослободилачке борбе око једног стољећа прије, што ће рећи већ почетком друге половине XVIII вијека. А имали су краљевину (1077), што значи 140 година раније од Срба (1217).²⁴

И етимологије етнонима Дукљани/Зећани/Црногорци различите су од етимологије, поријекла и значења етоногенезичких С(е)рба. Од 395. године до краја XII стољећа име раније римске провинције *Превалис* или *Превалијтјане* смјењује нови назив области *Дукља* (*Доклеја*, *Диоклија*,

²¹ Живојин М. Перић, *Црна Гора у југословенској федерацији*, Економист. Серија Б, бр. 6, Загреб 1940, 17. До таквог закључка о Црногорцима Ж. М. Перић долази на бази њихова живота кроз вјекове одвојено од Србијанаца, под другим социјалним и економским те географским (геополитичким) приликама, па су се, "природно, морали диференцирати у односу на опћу српску расу, и психички а, до извесне мјере, и етнички. Постали су, другим ријечима, један етички и донекле и етнички индивидуалитет. Не можемо - јер би нас то далеко одвело - наводити примјере за посебну црногорску психу: довољно ће бити указати само на анегдоте, ту карактеристичну врсту црногорскога фолклора, које је сабрао и објавио, у својој обимној збирци, црногорски књижевник Мићун Павићевић, па увидјети, у којој мјери постоји специјална црногорска психа" - завршава Живојин М. Перић.

²² Живко Ђурковић, *Књижевно дјело Љубомира П. Ненадовића*, Никшић 1985, 190.

²³ Исто, 196. За разлику од Јована Деретића, Ж. Ђурковић на 190. страни исте књиге држи да је Љубомир П. Ненадовић у "Црној Гори боравио четири пута: 1857/58, 1861, 1874/75, 1877/78. године". Њему се ипак може вјеровати више него Деретићу јер је најбољи познавалац живота и рада тога српскога писца, којега је монографски обрадио у својим двјема књигама.

²⁴ Драгоје Живковић, *Историја црногорског народа* (Од старијег каменог доба до краја средњег вијека). Том I и том II (раздобље црногорског Принципата/Владиката од почетка XVI до средине XIX вијека), Цетиње 1989, 1992.

Диоклиџија). Тако је наречена по имену истоименог града, у сачуваним изворима први пут забиљеженог у II вијеку. А град Дукља је именован према илирском племену *Доклеаџи* у порјечју Зете. Исти назив до средине IX стољећа и у њезиноме оквиру носила је новонастала државна формација и у њој настали народ *Дукљани*. Концем XII вијека потискује га словенско име жупе и државе *Зетџа* (*Зенџа*, *Генџа*), у сачуваним врелима први пут споменутом средином XI стољећа са значењем "житница, житородна земља". То је име настало према словенском племену *Зе(н)џиџи* - "*Жетџеоци*", досељеном из Полабља - Поморја, садашњег источног дијела Њемачке као прапостојбине старих предака дукљанских Словена и првобитно настањеноме у равници око Скадарског језера и ријеке Зете. Према имену државе Зете настало је име народа *Зетјани*. И, напосљетку, ти су називи у другој половини XV вијека замијењени поново словенским називом *Црна Гора*, што прворазредно значи *Црна Брда* (тал. *Монџенеџро*, тур. *Карадаџ*, алб. *Малезија*) с првим сачуваним поменом из 1296. годишта у смислу висинске области подловћенског подручја у раму зетске земље под превлашћу Немањића. Од треће деценије XV вијека према имену земље и независне државе Црне Горе, на историјску позорницу ступају и Црногорци као самосталан народ у примарном значењу "*Црнобрђани*".²⁵

²⁵ Проф. др Војислав Никчевић, *О имену Зетџа (Зенџа, Генџа)*, Културно наслеђе. Радови Културолошког факултета на Цетињу, бр. 1, Цетиње 1985, 131-153; Војислав П. Никчевић, *О џосџанку еџнонима Дукљани, Зетјани и Црногорци*, Арс, бр. 3/4, Књижевна општина Цетиње, Цетиње 1987, 100-111, и проф. др Војислав П. Никчевић, *Именџовање Црне Горе и Црноџораца, По(д)сеџник о Црној Гори и Црноџорсеџву*, Dignitas - Elementa montenegrina, Цетиње 1996, 17-19. Прилика је да се укаже и на ове ријечи Љ. Ненадовића са 147. стране његове књиге: "За време мог боравка у Цариграду, било је око четири хиљаде Црногораца у Цариграду и околини. Сви су зарађивали својим трудом лепих новаца и слали их својим кућама. Имали су свога старешину, који се у тадашње време звао Хрватбаша, што ће рећи: главар Хрвата, јер у Цариграду Црногорце не зову друкчије него Хрватима. Питао сам се откуда долази то? и казаше ми да су се сами Црногорци, кад су у старија времена почели долазити, тако називали, да би могли спокојније у тој непријатељској земљи своје послове радити, почем су били и непрестаном рату са Турском, па им не беше ни дозвољено тамо путовати. Зато су и узимали на себе братско и сродно име и казивали да су Хрвати, а у целој турској царевини знало се да Хрвате штити бечки ћесар. Неки стари Бугарин рече ми, да су их Турци тако назвали, што из мрзости нису хтели да их њиховим правим именом зову. Један Црногорац казиваше ми, да то долази отуда што Црногорац, због свог народног поноса, неће ни у Стамболу за добру плату, под својим црногорским именом Турчина да служи" - казује Ненадовић. Поводећи се за тим, и ја сам у раду *Језичко благо у Црној Гори као извор за историју народа, Прошлости Црне Горе као џредмеџ научноџ исџраживања и обраде*, Црногорска академија наука и умјетности. Научни скупови. Књига 15. Одјељење друштвених наука. Књига 7, Титоград 1987, 420, написао да су се Црногорци у Цариграду скривали и били заштићени под хрватским именом "стога што Хрвати, захваљујући својему геополитичкоме положају и стицају историјских околности у Турској нијесу били озлоглашени и омрзнати као Црногорци због њихове вишевјековне борбе с Турцима". Међутим, за разлику од тога, др Радослав Ротковић држи да *Хрваџи* у сложеници *Хрваџбаша* потиче од турске ријечи *арџаџи* "радник", да је настао пучким идентификовањем с називом *Хрваџи* према овоме обрасцу: *арџаџи>арваџи>харваџи>Хрваџи*. У томе ипак има одређене логике.

Па кад је већ и сâм Љубомир П. Ненадовић цијелом својом књигом по свему Црногорце народносно и национално појмио и представио као јако индивидуализован организам, природно је што је у црногорским школама из друге половине пете деценије прошлога столећа нашао и посебит социолингвистички језик црногорски. То је био изворни књижевни реализацијски појавни вид што је егзистирао у јединству с његовим говорним реализацијским обликом као општи (коине), индердијалектални или наддијалектални тип језика какав се сријеће у црногорској усменој књижевности. С обзиром на то да тај тип црногорског некодификованог, слободно, спонтано и природно насталог стандардног језика још увијек није био дубље захваћен утицајем и дјеловањем Вукове реформе језика и правописа, посједовао је све лексичке, фразеолошке, фонолошке, морфолошке, синтаксичке, прозодијске, ортографске, графичке и друге специфичности наслијеђене из предвуковског периода (1360-1830),²⁶ а чији најдаљи коријени сежу још у дукљански период (850-1183).²⁷ То су посебности које сам кодификовао као књижевне у правописним основама²⁸ и на њима углављеном *Црногорском правопису*.²⁹

Доводећи црногорски језик у везу и номинално и садржајно с Црногорцима као такође ужим номиналним и појмовним оригиналним етничким идентитетом, Љ. Ненадовић на неколико мјеста у путопису (осим у цитираном запису) указује на њихов говор и црногорску рјечитост уопште. Тако, на примјер, на њиховом почетку изјављује: "Из Црне Горе нећу вам ни о чем другом писати, него само о Црногорцима. Све што је њихово занимаће вас. За човјека који разбира за народне обичаје, песме, приче и пословице, сваки је Црногорац једна нова књига. Они су као и земља где живе оригинални. У сваком њиховом говору наћи ћете по нешто за вас са свим ново. Дружење с њима нигде вам не ће бити досадно. Сељак многих просвећених народа, био би врло смешан најпростијем Црногорцу, кад би се он с њима могао разговарати... Сви су речити, а ниједног нема брбљива" - завршава Ненадовић апотеозу црногорскоме говору и разговору.³⁰

Та се апотеоза говора Црногораца пење до највеће могуће градације у овој изјави Љубомира П. Ненадовића: "Сваки њихов говор могао би се записати и у књиге ставити. Сваки дан могао би се по један нов 'горски венац' исплести, кад би се све њихове значајне речи могле

²⁶ Виђи: *Књижевни језик у књизи Црногорски језик*. Генеза, типологија, развој, структурне особине, функције, др Војислава Никчевића, том II (Од 1360. до 1995. године), Матица црногорска, Цетиње 1997, 224-301.

²⁷ Исто, том I (Од артикулације говора до 1360. године), Матица црногорска, Цетиње 1993, 191-220.

²⁸ Др Војислав Никчевић, *Пиши као што збориш*. Главна правила црногорскога стандарднога језика. Издавач Црногорско друштво независних књижевника, Подгорица 1993.

²⁹ Др сци. Војислав Никчевић, *Правопис црногорскога језика*, прво издање, Библиотека "Његошево перо". Издавач Црногорски ПЕН центар, Цетиње 1997.

³⁰ Љубомир П. Ненадовић, нав. дјело, 7-8.

скупити, што их тога дана изговоре."³¹ Даље слиједи опис разговора на сједницама: "Сваки је разговор одабран и пун бистрине, знања и природне досетљивости... Кад би стенограф у крају седио и писао све оно што који прича и рекне, од сваког таквог седника могла би изаћи једна врло занимљива књига. Била би пуна нових мисли и речи, које нигда пређе нисте чули".³² Могао би се сачинити и посебан научни рад о непознатим, мање познатим и необичним црногорским ријечима што их је Љ. Ненадовић у заградама објашњавао у писмима *О Црногорцима* за читаоце изван Црне Горе. Штета је што и то овдје не могу показати због ограниченог простора овог рада.

Љубомир Ненадовић је као извањац, образовани и талентовани српски књижевник, добро осјетио, разумио и представио разлике између црногорског и његова матерњег српскога језика као двају посебитих социолингвистичких језика, различитих по поријеклу и постању, етничкој, народносној, националној, културолошкој, психолошкој па чак, у одређеној мјери, и практичној систематској припадности. О потоњему рјечито свједочи његово признање о томе да га је књаз Данило непрестано "поправљао у говору", да као рођени екавац никако није могао разабрати да се у лексемима типа *вечера* не збори секвенца *је*, а да се пак о тој и секвенци *ије* употреби у ријечима (и)јекавског изговора попут *вјера* и *сијено* и не говори.

Пошто је Љубомир Ненадовић у Црној Гори нашао изворни језик црногорски, исправно је закључио још и то да је тај језик "у многоме различан" од Караџићева типа "српскога" књижевног језика, у Србији званично признатог тек 1868. годишта. То због тога што је тај тип, иако му је црногорски језик својом штокавском ијекавском подлогом ушао у најужу основицу, био јако поопштен, као вјештачки и у говорноме и у стандардном реализацијском појавном облику наднародни и наднационални језик намијењен готово свима јужнословенским штокавцима православне, католичке и муслиманске вјероисповијести као "Србима". У ствари, укључивањем језика црногорског у њ као дијалекта или групе дијалеката само зато што су и Црногорци штокавци, у Вуков "српски" књижевни језик нијесу увршћени готово сви црногоризми интердијалекталног или наддијалекталног ранга и карактера због тога што су посједовали мали радијус простирања и малу појавност јављања. У њему су попримили једино дијалектални и покрајински статус и као такви денационализовали и у дужој временској перспективи постепено неминовно архаизовани.

Будући да се од школског 1863/64. годишта црногорски језик није развијао као до Ненадовићеве прве посјете Црној Гори (1857), већ по Вуковој ортографској норми садржаној у *Главним њравилима за јужно нарјечје* из 1850. годишта, није се могла остварити његова прогноза о томе да ће између црногорског књижевног и Караџићева "српскога" стан-

³¹ Љубомир П. Ненадовић, нав. дјело, 12.

³² Исто, 58-59.

дардног језика "после сто година", бити "већа разлика него што је измеђ португалског и шпанског". Напротив, за вријеме примјене тога Вукова и потом Белићева, односно новосадскога *Правойиса срѣскохрвајскога књижевног језика* у течају од сто и четрдесет година између та два језика престала је постојати углавном свака разлика усљед тога што је црногорски књижевни језик због примјене њихове погрешне кодификоване стандарднојезичке норме, углављене на филолошкој и моногенетској теорији о јужнословенским штокавцима као "Србима/Србохрватима", готово потпуно разурен.³³

³³ Вићи: *Разур и нови живои црногорског језика* у књизи *Црногорски језик* др Војислава Никчевића. Том II (Од 1360. године до 1995. године), 559-600. Љ. Ненадовић на 169. страни *Писама са Цетиња* или *О Црногорцима* помиње Сима Милутиновића Сарајлију, за којег вели: "Збори чисто црногорски а није Црногорац". Тај писац је *Дикуну црногорску* (Цетиње 1835) такође написао изворним црногорским књижевним језиком. И он употребљава атрибут *црногорски* као номинацију за језик кад Драго збори ове ријечи: "А-да писмо ево је готово! Оно ти је кратко, црногорски; како жнали тако и писали" - Симеон Милутиновић Сарајлија, *Дика црногорска*. Приредио Вук Минић, Intergress, Београд 1996, 220. Вићи и: др Војислав Никчевић, *Праизвор Горског вијенца*, Монитор, бр. 345, Подгорица 30. мај 1997, 48-49.

Войислав П. НИКЧЕВИЧ

ЛЮБОМИР НЕНАДОВИЧ О ЧЕРНОГОРСКОМ ЯЗЫКЕ
Резюме

В этой статье обращается внимание на анализ записок о черногорском языке который Лѣбомир Ненадович принёс в *Писмах с Цейтинья* или *О черногорцах* (1889). По его мнению, стандартная реализационная форма того языка который нашёл в черногорских школах при своём первом посещении Черногории (1857) во многом различается от Вукового, в Сербии официально признаного "сербского" литературного языка 1868. года. При этом он сказал что между теми языками, если их эволюция продолжит развиваться как до сих пор, после сто лет разница будет больше чем между португальским и испанским языками.

Автор на основе изучения этимологии имени *срби*, с одной стороны, и названия *дукљани/зећани/црногорци*, с другой стороны, в зависимости от их этногенеза (историогенеза) как народа и нации решает противоречие Ненадовича, по которому жители Черногории шире сербы, а уже черногорцы. Поэтому он и считал что черногорский как свой уже материнский язык надо оставить и приближаться широкому "сербскому" языку Вука. Мнение Ненадовича о черногорцах как сербах в широком смысле обосновано на заблуждении о том что давним давно все славянские племена составляли один народ под названием СРБИ или *сороби*. Название *Срби* он сделал из существительного *раб* в значении человек, а *сороби* обозначают *родственников, солюди*. Рассматривая эту и все другие теории об имени *Срби*, автор их отбрасывает как ненаучные. Этимологически название *срби* (сербос) по-гречески, вернее *серви* по-латински обозначают "слуги, рабы" в сочинении *Де администрандо империи Констинтина XII*. Порфириогенита считается совсем точным, а самым заключается что дукляне /зетяне/ черногорцы самобытный народ и нация которой материнский язык был и остался черногорский. Это родниковый язык их который нашёл Л. Немировский в черногорских школах раньше реформы Вука.

